

A tanfelügyelő-szerkesztő Kazinczy programja és a magyar nyelv kontextusai*

DEBRECZENI ATTILA

A tanfelügyelői hivatal a saját útját kereső Kazinczy első nagy vállalkozása. A haza szolgálatának a vármegyében adódó lehetőségei helyett a haza szolgálatának egy másik útját választotta, azt, amelyet az adott körülmények között a leginkább hasznosnak tartott. Tanfelügyelői tevékenysége pályájának szerves részét képezi, elvei és céljai leginkább annak saját belső összefüggései között érthetőek igazán, figyelembe véve a négy és fél év során végbement átalakulásokat is (DEBRECZENI 2022). Célszerűnek látszik tehát együtt szemlélni a tanfelügyelőt a szerkesztővel, a nyelvkérdést például a hasznos hazafiság programjának és a *Magyar Museum* programjának szembesítésével vizsgálni. A magyar nyelvről való programos gondolkodás értelmezése pedig további differenciálást igényel, annak megfelelően, hogy milyen összefüggésben esik szó róla. Legalább négy kontextus különíthető el a korban, a művelődési, az esztétikai, a politikai és a nyelvi-nyelvészeti. A jelen tanulmányban, noha mindegyik szóba kerül, elsősorban a politikai és a nyelvi-nyelvészeti kontextus áll a középpontban, mert leginkább ezekben érhetőek tetten a tanfelügyelő és a szerkesztő programjának kapcsolatai és ellentmondásai.

1. A politikai kontextus

A *Magyar Museum* kritikai kiadása és korszakmonográfiánk vonatkozó fejezetei (Museum 2: 7–29 és DEBRECZENI 2009: 241–367) Kazinczyt a folyóirat szempontjából vizsgálták, most éppen fordítva, a folyóiratot kívánjuk elhelyezni Kazinczy pályájának adott szakaszában. A *Magyar Museum* Kazinczy irodalmi pályakezdésének reprezentatív vállalkozása, a társaságkötéskor írott *Előbeszéd* az egyetlen hosszabb teoretikus szövege (Museum 1: 504–506),¹ mely a *Magyar Museum*-hoz kötődik, s a lap megjelenéséig az egyik első, amely irodalmi és

* A tanulmány, mely egy készülő nagyobb munka fejezeteire épül, az ELKH–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre.

¹ A szöveget a továbbiakban e kiadásból idézzük, külön hivatkozások nélkül.

nyelvi kérdésekről szól. Az *Előbeszéd* közvetlen összefüggéseit a pálya adott szakaszában Kazinczy tanfelügyelői munkássága és a Gessner-fordítás jelentik, tehát a hasznos hazafiság jegyében elgondolt fő célok, valamint a Rádayhoz szóló ajánlás önértelmezése, tágabb összefüggéseit az 1784-es nyelvrendelet, az arra reagáló vármegyei feliratok és a tudós hazafiság érvelésmódjaiban lelhetjük fel.

Az *Előbeszéd* gondolatmenete öt logikai egységre tagolható. Az első egységet alkotó első bekezdés a nemzet hosszas álomból való felébredésének metaforájával indul, mely ébredés az utóbbi két évtizedhez kötődik, Mária Terézia és II. József idejéhez. A második egység (2–4. bekezdés) az elkésődés tényezőivel vet számot: az állandó hadakozással és a latin nyelv uralmának hátráltató hatásai-
val. A hadakozásokat illetően röviden felidézi a fegyverek közt hallgatnak a műzsák toposzát, majd a deák nyelvhez való ragaszkodást bírálja részletesen a törvény és a közdolgok, az oktatás, valamint a tudományok terén. A harmadik egység (5.) a jelenbeli gátló tényezőket (hangsúlyosan a pártolás hiányát) sorolja elő a nyugati nemzetek példája fényében, melyek miatt érthetőek a már felmutatható kezdemények fogatkozásai is. A negyedik egység (6.) a fogatkozások kiküszöbölését sürgeti, a tökéletességet tekintvén az egyes munkák belső érdemének mércéjéül, ezért a kritika meghonosítását nevezi meg az öntevékeny társulások egyik fő feladataként. Az ötödik egység (7–8.) a kassai öntevékeny társulás és az általuk kiadandó *Magyar Parnasszus* tervét vázolja, melyben első-sorban költeményes munkákat kívánnak közreadni, a lehetőségekhez mért szerény kezdeményként. A záró bekezdés a vállalkozás sikerében való reménykedés hangját szólaltatja meg röviden.

Az *Előbeszéd* a múlt–jelen szembesítés sémáját követi, erre fűzve fel az elmaradottság okainak és az elmaradottság felszámolásához szükséges teendőknél az áttekintését. A szöveg a tudós hazafiság beszédmódjának érveléseiből és toposzaiból építkezik: az első mondatban megállapítja, hogy súlyos késedelem után a nemzet végre a magyar nyelv tökéletesítésének útjára lépett a széptudományok terjesztése által; a továbbiakban többször hangsúlyozódik a magyar nyelv eredendő alkalmassága a tudományok és széptudományok művelésére, Mátyás és Attila korának példáját említve; a magyar nyelv kiműveletlenségét történeti okok magyarazzák, az állandó hadakozások a török ellen, valamint a latin nyelv uralma minden téren; a nyugati nemzetek példáját követve kell megindulni a nyelv tökéletesítésének útján; a széptudományok, a poézis művelése az első lépés, ami a népeket a mélyebb tudományok befogadására vezeti. A tudós hazafiság érvelései eredendően nem lépnek ki a magyar nyelv művelődési kontextusából, még akkor sem, ha a m a g y a r n y e l v ű m ű v e l ő d é s p á r t o l á s a a hazafiság új formájaként jelenik is meg. Az *Előbeszéd* átveszi a kor általánosan használt beszédmódjának sémáit, de a sémák bizonyos elemeit új összefüggésben érti, így

a sémák és azok új módon értett elemei között reflektálatlan belső feszültség keletkezik. A magyar nyelv művelődési kontextusába eddig nem érzékelt politikai és esztétikai kontextusok szövődnek.

Az egyik reflektálatlan átértelmeződést az első mondatban bevezetett múlt-jelen szembeesítő szerkezet transzformációja jelenti. E szerint a múlt sötéttségével szembeállított jelenbeli hajnalhasadás hozza el azt a dicsőségét a hazai nyelvnek, hogy „nagyobb tökéletességre, bővségre s tisztaságra kezd lépni”. A kifejtésben a jelenhez érve azonban éppen az elért eredményekről nem kíván szólni a szöveg, sőt, inkább a fogyatkozásokat hangsúlyozza, mikor megállapítja, hogy „még a’ jobb darabjainkbann is, ha szoros ítélet alá vesszük, fogyatkozásokat találunk”, s arra szólít fel, „tekintsünk vissza inkább [...] két tizedünkre, ’s nézzük-el mit nem mutathatunk.” Ezzel az érveléssel a meglévő, egyébként örömteli kezdemények fogyatkozásokkal teli kezdeményekként állnak előttünk, az ébredés kora Ennius, és nem Horatius korát jelenti. A Gessner-fordítás Rádayhoz szóló ajánlásában, mikor felsorolja a közvetlen elődöknek az *Előbeszéd*-ben elhagyott névsorát, ugyanilyen viszonylagossá teszi a dicséretet: ha magyarul eredeti művet írunk, Európában „nállunk szebben senki sem ír; leg-alább akkor nem írt, midön Nyelvek készülni kezdett.” A továbbiakban folytatódik az elismerést megszorításokkal korlátozó érvelésmód, mely végül az *Előbeszéd* transzformált alapmetaforáját idéző sóhajjal zárul: „Ah! messze — igen messze estünk attól a’ fényességétől a’ ditsőségnek, mellynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt már viradni láttuk.” (Ford. 36–37).²

Ennek oka a tökéletesedés ugyancsak transzformálódott fogalmában keresendő. Az *Előbeszéd* első egységében a ’tökéletesség’ egy folyamat végcélja, miként a fogalom következő két előfordulásakor is („a’ Nyelvnek tökéletes elővitelére”, „a’ tökéletesség el-érésére”), a negyedik egységben, a feladatok meghatározásakor azonban a ’tökéletesség’ az egyes munkák belső érdemének a mércéje, vagyis nem távoli cél, hanem azonnali követelmény: „De a’ tökéletesség el-érésére nem elégséges az, hogy könyveink számát halmonként szaporítsuk; hogy a’ sok gondolat ’s tűz nélkül való ízetlen verseket írogassuk, szépek tartván mihelyt sorai eggyező hangokra nyekennek, vagy a’ Görög és Római mértéket tóldozva-földozva meg-ütik.” A fűzfapoéták ellen fordult 1786 októberében a Barótihoz írott catullusi szatíra is, valamint a Rádayhoz szóló levél vonatkozó kommentárja, mely a nyomdász Landerert azért bírálja, mert „minden választás nélkül ad-ki mindent” (KazLev. 23: 16). A Gessner-fordítás ugyancsak Rádayhoz szóló ajánlása pedig a fordítás kiadását indokolja ezekkel egybehangzóan: „annak a’ nagy seregnék dühösségénn támadott bosszankodásom, a’ melly meg-részegültt Bacchánsok módjára vette-körül a’ Magyar

² Az ajánlás szövegét e kiadásból idézzük a továbbiakban, külön hivatkozások nélkül.

Helicont, fel-ébresztette bennem azt a kívánságot, hogy eddig való mulattságomat haszonra is fordítsam.” Versificatio és poézis szembeállításának korabeli közhelye az *Előbeszéd* gondolatmenetében így új nézőpont megalapozását szolgálja. Nem elegendő, hogy egy mű magyar nyelvű, s ezáltal a nemzet felemelését szolgálja, a megítélés szempontja lesz az is, hogy mennyiben éri el a szép és jó kettősségében meghatározható tökéletességet, mert csak ezáltal szolgálhatja igazán a nemzet felemelését. Ezzel a mércével mérve viszont a hajnalhasadást reprezentáló kezdemények fogyatkozásai is előtűnnek, sőt, leginkább éppen a fogyatkozások tűnnek elő. A jól ismert metaforika átértelmezése a magyar nyelvűség esztétikai kontextusának megjelenését jelenti, a tudós hazafiság beszédmódjába szövődötte.

A magyar nyelv tökéletesítése a széptudományok elterjesztéséhez kötődik az első mondatban, de ez a fogalom legközelebb szintén csak a negyedik egységben, a tökéletesség új értelmezése mellett tűnik fel, a múlt áttekintése során a ’tudományok’ fogalma jelenik meg, háromszor. A ’széptudományok’ alatt a korban a poézist és az ékesszólást értették, a második mondatban feltűnő ’tudományok’ fogalom a humanista hagyományokon nyugvó, osztatlan tudásfelfogáshoz (litterae) köthető, míg ennek további két előfordulása („a’ Tudományoknak tsaknem minden nemébenn”, „minden Tudomány”) talán már a szakosodás jegyében értett, önállósulni kezdő tudományokra látszik utalni. Mindhárom előfordulás a múltra vonatkozó okfejtésben szerepel: az első bekezdés Mátyás udvarának virágkorára utal, majd a felvirágzást akadályozó okok áttekintése során a latin nyelvűség bírálata következik. Itt Bessenyei máskor is idézett *Magyar Néző-jének* kifakadására emlékeztetően (mely szerint eddig még Profanus Íróink nem voltak, csak olyan könyveink, melyekben „világiság, poétaság nincsen”) írja a közelebbi múltra nézve, hogy „mintha minden Tudomány ismét a’ Papi Rendnél lett volna, mint régenten az Ostobaság századjaiban a’ Szerzetesek közt, le-téve.” Az „ostobaság századjai” kifejezés felidézi Kazinczy 1786-os episztolatöredékének opozícióját és az igazi illuminatio fogalmát, mely tanfelügyelői leveleiben a deák oskolák haszontalan műveltségével szemben az új és hasznos tudományok oktatását és terjesztését jelenti.

A latin nyelvhez való ragaszkodás bírálatának azonban ez csak az egyik eleme, az *Előbeszéd* második egységében nagyobb hangsúlyt kap a latinnak a törvénykezés és államélet terén betöltött uralkodó szerepe. A második bekezdés ezt nevezi meg a magyar nyelv visszamaradásának okaként, mert ugyan a magyar — mint példákkal igyekszik bizonyítani — eredendően alkalmas lett volna a közdolgok folytatására, de eleink „veszedelmesnek tartván minden ujjítást nem gondolkoztak arról, hogy a’ már egyszer bé-vett rend-tartást meg-változtassák.” A tudós hazafiság e jól ismert latinellenes érvelésének a helyi értéke az 1784-es nyelvredelettel némiképp megváltozott. Ennek indoklása, mint az a *Magyar*

Hírmondó részletes magyar nyelvű összefoglalójából³ is kiderül, a latint holt nyelvnek minősíti. A pallérozott európai nemzetek már nem használják az államéletben, tehát az azzal való „közönséges élés Magyarországon bizonyos jele annak, hogy a nemzet tökéletesen ki nem pallérozottatott”. A magyar nyelv éppen kiműveletlensége miatt (és mert nem általánosan elterjedt az országban) nem válthatja fel a latint az államéletben és oktatásban, erre csak a német alkalmas. A nyelvrendelet ellenében készült vármegyei repraesentatiók a nemzet durva megsértésének tekintették a pallérozatlanság vádját, és elutasították a német nyelv bevezetését, ugyanakkor többségük a latin megtartása mellett foglalt állást, a magyar mellett főleg a tiszántúli vármegyék (köztük Abaúj, Borsod és Zemplén) álltak ki, abban az esetben, ha nem lehetséges a latin megtartása (SOÓS 2005: 293–295).

Az *Előbeszéd* érvelése, mely a magyar nyelv fejletlenségét a latin mindenre kiterjedő uralmával magyarázza, régóta használt érvelés, de mint láttuk, részben egybeesik a nyelvrendelet indoklásával, s azzal esik egybe, nem a vármegyei feliratokéval. Megmarad a művelődés kontextusában, nem von le politikai kontextusban adódó következtetéseket, mint a nyelvrendelet, ugyanakkor aligha olvasható ezen újabb kontextus figyelmen kívül hagyásával. Már csak azért sem, mert az a tanfelügyelő írta e sorokat 1787 őszén, aki maga is aktívan közreműködött a rendelet megvalósításában. Továbbá mert a nyitó metafora transzformálásával, a tökéletesség mércéjének egyes művekre való alkalmazásával a pallérozódásban elért *e r e d m é n y e k h e l y e t t* éppen a tudományok és különösen a széptudományok jelenbeli *f o g y a t k o z á s a i r a* irányítja a figyelmet. Mindezzel pedig a magyar nyelvűség művelődési kontextusába reflektálatlanul beleszövődik a politikai kontextus is. A Gessner-fordítást csiszolgató, a folyóirat-alapításra vállalkozó és a nyelvrendeletet végrehajtó inspektor Kazinczy a magyar nyelv állapotát más-más szempontból, de egyaránt elégtelennek érzékeli a megindult változások ellenére is. Irodalmi pályakezdésének tágabb időpillanatában ez az alapélmény határozza meg helyzetértékelését és törekvéseit.

2. A nyelvi-nyelvészeti kontextus

Az *Előbeszéd* kapcsán, mint ismeretes, a két fiatal szerkesztő nézetei ütköztek, s végül a Batsányi által jelentősen átírt változat, a *Bé-vezetés* jelent meg a lap első számában. Ennek ellenére a *Magyar Museum* közösen szerkesztett első két számában megvolt a két ifjú szerkesztő között az egyetértés az olyan programos kérdéseket illetően, mint a fenséges jegyében felfogott poézis, az aetheticai szempontú vitapozíció vagy a szoros fordítás elve. Ellentétek a háttérben maradtak,

³ Magyar Hírmondó, 1784. június 5., 42. szám, 345–349. (tévesen Szent Jakab hava, azaz július van írva).

csak a levelezésben tárulnak fel, személyes vonatkozásokról leginkább sejtéseink lehetnek, mindössze egy területen válnak érzékelhetővé a folyóirat hasábjain, a helyesírási-hangalaki egység hiányában. Már a társaságalapításkor vitatéma volt az ypszilonista vagy jottista helyesírás követésének kérdése, de nem tudtak megegyezni, Kazinczy ez utóbbit követte, míg társai az előbbit. A lapszámok írásgyakorlata, mint BENKŐ LORÁND kimutatta (1960: 350–352), sajátos kettősséget mutat. Látható egyfajta egyöntetűségre törekvés, ami részben szerkesztői beavatkozások eredménye, ugyanakkor maguknak a szerkesztőknek az írásmódjában nyilvánvalóak a különbségek, melyek háttérben a nyelvi egység hiánya fedezhető fel. A három szerkesztő három korabeli nyelvváltozathoz kötődött, az „alföldi Tisza-mellyéki” (Kazinczy), a „Duna-mellyéki” (Batsányi) és az „Erdélyi” (Baróti) változatokhoz. Az elnevezéseket a *Magyar Hírmondó* szerkesztőjétől, Rát Mátyástól idéztük, aki 1779-ben, a lap beharangozó *Túdósítás*-ában⁴ használta ezeket, de másoktól is idézhettünk volna nagyon hasonlóakat, mert ekkoriban általában e három nyelvváltozatot különítették el (BENKŐ 1960: 280). Alapvetően abban is egyetértés mutatkozott, hogy e nyelvváltozatok közül kiemelkedik a Tisza-mellyéki, maga Rát is kijelentette, hogy bár elegyíteni fogja e változatokat, elsősorban mégis a leghelyesebbnek tartott Tisza-mellyéki magyarságot követi.

A nyelvváltozatokra való korabeli reflexió, a nyelvváltozatok elkülönítése és szembeállítás a nyelvi standardizáció jelenségei (TOLCSVAI NAGY 1998). A standard magyar nyelvváltozat, mint TOLCSVAI NAGY GÁBOR megállapítja, „folyamatos nyelvvel kapcsolatos tevékenységek eredményeként alakult ki és formálódik ma is”, a 18–19. század fordulóján e folyamat a szelekció szakaszában, vagyis a standard nyelvváltozat kiválasztásánál tartott. A „magyar standard a török hódoltság utáni magyar nyelvváltozatok közül elsősorban az északkeleti régió nyelvváltozataira épül”, amely „régio főképp a mai magyarországi Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékből, Szlovákia legkeletibb térségéből és Kárpátaljából (ma Ukrajna) áll.” (2017: 229 és 223) A „Tisza-mellyéki magyarság” normaként való megnevezése, követése és követésének szorgalmazása tehát a standardizáció tudatos törekvését jelenti. Ezt figyelhetjük meg Kazinczynál is, de esetében a nyelvi szintek szerinti sajátos megoszlásban: „a nyelv erősen formális kötöttségű (helyesírási, hangalaki, morfológiai) elemeiben az egységesség, normalizáltság elvét szorgalmazza és követi, ezzel szemben a nyelvnek a gondolati tartalmat közvetlenebbül tükröztető (mondatszerkesztési, szókincsbeli, kifejezési fordulatokkal kapcsolatos, stiláris) elemeiben éppen a sokszínűség, változatoság elvét hirdeti és gyakorolja” (BENKŐ 1982: 38). Kazinczy tehát egyszerre kívánt normateremtő és újító lenni, csak más-más nyelvi szinteken. Ez a pályáján mindvégig megmaradó kettősség magyarázza azt is,

⁴ *A Magyar hírelő levelek eránt való Túdósítás* számozatlan 9. oldalán.

hogy miért tudott szerkesztőtársaival, elsősorban Batsányival közös nevezőre kerülni a programos irodalmi újítások ügyében, de a folyóirat írásmódjának nyelvi, elsősorban helyesírási-hangtani egységességét illetően nem. E két vonatkozás a magyar nyelv különböző, nyelvi-nyelvészeti és esztétikai kontextusaiban volt érvényes, nyelvtisztaság és mintakövetés követelményeinek ütközését eredményezve a szoros fordítás elvének gyakorlati alkalmazása során.

A nyelvtisztaság követelményét Kazinczy saját nyelvváltozatára alapozta, erre hivatkozott, mikor a Gessner-fordítás ajánlásában szerencsés születését említette, „mellyet a’ kedvező Végezés a’ leg-tisztább Magyar Ég alatt ejtett”. Aranka Györgynek írott 1789. júliusi levelében, visszautalva e mondatra, a „leg-tisztább Magyar Ég” nem területi megnevezésként jelenik meg, hanem felekezethez kötöten:

„én éppen nem vagyok Vallásbeli fanatismussal profanálva; engem fiának nevez a’ Böltesség: de kéntelen vagyok még is meg-vallani, hogy magát tartom a’ Kálvinistát a’ Magyar Litteratura elővitelére választott Népnek. Igyekezik a’ Pápista, de haszontalanul; Faludi — az imádott Faludi hány helytt vét nyelvünk ellen. Nézzük el Szabót, Rajnist, Révait, Batsányit. — — A’ Lutheranus pedig arra van kárhoytatva hogy Magyarúl meg ne tanulhasson. Én ennek forrását az Oskolákban találok. A’ Kálvinista Universalis Nyelve a’ Magyar; a’ pápistáé a’ Culináris Deákság; a’ Lutheránusé a’ Tóth és Német.” (KazLev. 1: 396).

Magyar nyelv és felekezetiileg kötött saját nyelvváltozat közé egyenlőségjel kerül, s ebből következően a más változatot beszélő pápista, azaz katolikus vét nyelvünk ellen, a lutheránus pedig meg sem tanulja azt, a nyelvtisztaság megőrzésének tehát a kálvinisták az egyedüli letéteményesei. E felekezeti kisajátítást az iskolázással magyarázza, amiben saját tanfelügyelői tapasztalatai is megjelenhetnek, noha közvetlenül nem fejt ki ilyen véleményt korabeli szövegeiben. A kirekesztő felekezetiiséget éppen hogy meghaladni igyekezik a közös iskolák szervezésével, a tolerancia elv terjesztésével. A felekezetiiség leginkább a felekezeti oktatás által befolyásolt kulturális beállítódások és hagyományok különbségében és hatásaiban érhető tetten, melyek jól érzékelhetőek a kassai társaságban is. A nyelvtisztaság képviselőjében érvényre jutó felekezeti jelleg így nincs teljesen összhangban más korabeli törekvéseivel, s a kálvinistaság mint a literatúra választott népe metaforája sem vezethető le formálódó irodalmi törekvéseiből, melyek inkább a fogatkozásokra és nehézségekre helyezik a hangsúlyt, s elválasztják a nyelvi-nyelvészeti és esztétikai kontextusok érvényességi körét.

Mindössze egyetlen megnyilatkozását ismerjük Kazinczynak, mely felekezetiiség és folyóirat-szerkesztés összefüggéseit érinti a *Magyar Museum* szerkesztéséből való kiszakadása idején, de erről is csak közvetetten van tudomásunk. Kazinczy a második szám nyomdába küldése után Földi Jánosnak arról írt fenn nem

maradt levelében, hogy ki akar válni a társaságból, s új lapot tervez indítani, mire Földi 1789. február 5-én kelt hosszú levelében így reagált:

„A’ mi már az Urnak most kijelentett tzélját illeti, egy új Periodicus munkának kezdésére: én el-hiszem valósággal, és látom, hogy az Urnak elégséges okai vagynak a’ tőlök való el-válásra. — — Igaz, hogy én nagyon örültem e két Vallásbéli elegyes Társaságnak, és nagyon kívántam, hogy ez meg öröködhetne, mert igen kívánnám egyé tenni e’ két Vallás nyelvét, melly most két különböző Nyelv a’ szóllásban ’s írásban. [...] Ez a’ nagy külömbség az, mely Szentgyörgyi és Öry Uraknak is szemekbe tünt, hogy az Ur Szabóhoz és Batsányihoz nem illik. Ezt én is erősíthetem.” (KazLev. 1: 264).

A nyelvi különbségek Földi értelmezésében felekezetiileg kötöttek, s egyértelműen a kassai társaság felbomlásának okát jelentik. Valamivel később a Kazinczy által kifejtett (általunk nem ismert) tervre is reflektál, hasonló szellemben:

„Tettszik, hogy mind Reformálttákból akarja fel-állítani [az új társaságot] és bár ezek számmal is és minden érdemmel ’s kedvességgel felül haladnák amazokat, mert ezekben tartatott meg ez ideig Ősi Nyelvünk, ’s ezekben kívánnám továbbra is örökké válóvá tenni, de mind azonáltal, ékesíteni s pallérozni. Tett-szenek a’ személyek.” (uo.).

Ezek szerint tehát a reformáltak őrzik meg az ősi nyelvet, amitől nyilván nem független, hogy a létrehozandó társaság csak rájuk épülne, s az is ebből következik, hogy Kazinczy pár hónappal később a kálvinistákat a magyar irodalom elővitelére választott népnek nevezi. A reformáltak, kálvinisták megnevezés mögött a társaság határozottabb kontúrjai is felsejlenek, mert Horváth Ádám válaszelevelében neveket olvashatunk, mikor Kazinczy „Pataki Professor Őri és Sz. Györgyi Urakkal indítandó szövetség”-ére (KazLev. 1: 283) reflektál: azt az Őri Fülöp Gábort és Szentgyörgyi Istvánt említi, akik feltűnnek Földi levelében is. A terv ekkor tehát egy tisztán református társaság létrehozása a sárospataki kollégium tanáraival (Kazinczy egykori tanáraival) együttműködésben.

Ez a terv egyébként azért is figyelemreméltó, mert ebben az időszakban kimondottan feszült a viszonya a reformátusság vezetőivel tanfelügyelői tevékenysége miatt, súlyos vádak érik éppen Sárospatakról és Debrecenből, nem kis mértékben a nyelv ügyében kifejtett tevékenysége miatt is. Kazinczy számára tanfelügyelőisége első felében a nyelvkérdés leginkább praktikus feladatokat jelentett, vagyis németül tudó tanítókat kellett találnia, s aki nem tudott, azt el kellett bocsátania, a bevezetendő tankönyvek felülvizsgálatra vártak, valamint meg kellett győznie elsősorban saját felekezetét, hogy német nyelvismeret nélkül bezárul a türelmi rendelet által megnyílt érvényesülési lehetőség az állami hivatalokban és a felsőbb képzésben. Kazinczy tanügyi konfliktusai (és a józsefi évtized általában) nem értelmezhetőek a modern értelemben vett nemzetfogalmak

alapján. A nemzet modern fogalmai ekkor még nem léteztek nálunk, keletkezésük II. József uralkodásának legvégére, 1789–1790-re tehető, nem kis mértékben az évtized küzdelmeinek egyik következményeként. Különösen igaz mindez a nyelvkérdésre nézve, amelyet illetően Kazinczy gondolkodásában is átalakulás megy végbe, a *Magyar Museum* szerkesztésének lezárásával egyidőben Kazinczy már az érdemi korrekció lehetőségét mérlegelte. A tervek csak 1789 augusztusa táján kezdtek határozottabb körvonalakat ölteni, de akkor már más prioritások jegyében. Az év végén egyszerre írja új folyóirata, az *Orpheus* programos *Bévezetés*-ét és a tanfelügyelői programja korrekcióját bejelentő *Hivatalba vezető beszéd*-ét. Aztán a felgyorsult idő hamar lehetővé teszi és kikényszeríti ezek korrekcióját is, s az 1790 tavaszán készült írásokban, a Fáy-kommentárban és a Pró-nay-ajánlásban a kontrasztív nyelvfelfogás új szemléletmódját látjuk feltűnni.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1960. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DEBRECZENI ATTILA 2009. *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*. Budapest, Universitas Kiadó.
- DEBRECZENI ATTILA 2022. A tanfelügyelő Kazinczy programja. *Irodalomtudományi Közlemények* 126: 441–476.
- Ford. = BODROGI FERENC MÁTÉ–BORBÉLY SZILÁRD kiad., *Kazinczy Ferenc művei, Próza-fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.
- KazLev. 1. = VÁCZY JÁNOS kiad., *Kazinczy Ferenc levelezése 1*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.
- KazLev. 23. = BERLÁSZ JENŐ–BUSA MARGIT–CS. GÁRDONYI KLÁRA–FÜLÖP GÉZA kiad., *Kazinczy Ferenc levelezése 23*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.
- Museum = DEBRECZENI ATTILA kiad., *Első folyóirataink: Magyar Museum 1–2*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2004.
- SOÓS ISTVÁN 2005. II. József nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország. In: BÍRÓ FERENC szerk., *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest, Argumentum Kiadó. 261–301.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. *A nyelvi norma*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. A magyar standard helyzete. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó. 222–238.

The Program of Kazinczy the Inspector and Editor and the Contexts of the Hungarian Language

Ferenc Kazinczy worked as an inspector between 1786–1791, and from 1788 onward, he became the editor of the first Hungarian literary periodical *Magyar Museum*. The two careers developed in parallel, so it is worth analyzing them in this context, with special regard to his view on the Hungarian language. First and foremost, this study is concerned with how the consequences of the Language Edict of King Joseph II, and the change in the linguistic standard affected the inspector and editor programs of Kazinczy.

Keywords: Kazinczy, *Magyar Museum*, education, Josephinism, Hungarian language

Debreczeni Attila
ORCID: 0000-0001-7465-6035
Debreceni Egyetem
debreczeni.attila@arts.unideb.hu